

Τό σημερινό Πανεπιστήμιο μέσα από την ανάλυση τῶν πρώτων Πανεπιστημιακῶν θεσμῶν. Τό Μεσαιωνικό Φοιτητικό Πανεπιστήμιο τῆς Bologna

Τάσος Κωτσιόπουλος

Τό πρόβλημα τῆς θεσμικῆς ρύθμισης τῶν πανεπιστημιακῶν πραγμάτων στή χώρα μας ἔχει ἐμφανιστεῖ μέ ἰδιαίτερη δεξυτέα μετά τή μεταπολίτευση. Μέ τήν πρόσφατη ψήφιση τοῦ νόμου 815/78, ἐνός νόμου μέ χαρακτηριστικά καταστατικοῦ χάρτη γιά τά πανεπιστήμιά μας, φαίνεται ὅτι κλείνει μία φάση συζητήσεων καί ἀγώνων γύρω ἀπό τοῦς πανεπιστημιακοῦς θεσμούς συνολικά, καί φυσικά ἀρχίζει μία ἄλλη. Παράλληλα, τά τελευ-

ταῖα χρόνια, ἔχουν ἀρχίσει νά ἀποκρυσταλλώνονται, καί σέ ὁρισμένες περιπτώσεις νά ἀποκοτῶν μερικά καί νομική ἔκφραση, σημαντικές ἐξελίξεις στά πανεπιστήμια, ὅπως ἡ ἀναγνώριση τοῦ διδακτικοῦ ἔργου ἐνός μέρους τοῦ Ε.Δ.Π. καί ἡ συμμετοχή τῶν φοιτητῶν καί τοῦ Ε.Δ.Π. στή διοίκηση τῶν πανεπιστημιακῶν μονάδων. Οἱ πραγματικές αὐτές ἐξελίξεις ἱκανοποιοῦν ἀνάγκες, πού εἴτε ἦταν οὐσιαστικές ἀπό καιρό εἴτε δημιουργήθηκαν καί μορφοποιήθηκαν μέ τίς ἀλλαγές στοῦς συσχετισμούς δυνάμεων, στή διάρκεια καί μετά τήν πτώση τῆς δικτατορίας.

Ἡ διεκδίκηση θεσμικῶν σχημάτων πού θά προωθοῦσαν τόν ἐκσυγχρονισμό καί ἐκδημοκρατισμό τῶν πανεπιστημίων καί οἱ κυβερνητικές "ἀπαντήσεις" σ' αὐτές τίς διεκδικήσεις, συνθέτουν μία διαδικασία πού ἄλλοτε συμβαδίζει μέ τίς πραγματικές ἐξελίξεις, ἄλλοτε εἶναι ἀδιάφορη πρὸς αὐτές κι ἄλλοτε ἐρχεται σέ σύγκρουση μαζί τους. Παρ' ὅλον ὅτι σταδιακά ὀρμάζει ἡ ἀποψη, ὅτι κάθε θεσμική ἀλλαγή θά πρέπει νά στηρίζεται σ' ἕνα κατάλληλο ὑπόβαθρο δραστηριοτήτων στά πανεπιστήμια, συχνά ἡ συζήτηση γύρω ἀπό τοῦς θεσμούς ἐμφανίζεται ὡς ἕνα παιχνίδι στά λόγια. Ἐνα παιχνίδι πού εἴτε προβάλλει λίγο-

πολύ ιδεαλιστικά ή δανεισμένα σχήματα ακαδημαϊκής οργάνωσης, είτε επιχειρεί να επιβάλλει θεσμούς που στοχεύουν στον ελεγχόμενο "έκσυγχρονισμό" των πανεπιστημίων μας, ένα εκσυγχρονισμό με το ελάχιστο δυνατό ποσό έκδημοκρατισμού.

Μιά επιγραμματική έρμηνεία της σημερινής δυναμικής των πανεπιστημιακών πραγμάτων στη χώρα μας είναι χωρίς αμφιβολία παρακινδυνευμένη. Τέτοιες προσπάθειες, ωστόσο, έχουν ένα βαθμό χρησιμότητας, ακόμα και με τους κινδύνους τους, αν λογαριάσουμε την ταχύτητα με την οποία συμβαίνουν αλλαγές, όπως οι πρόσφατες. Η κύρια χρήση μιάς ερμηνευτικής προσπάθειας είναι, βέβαια, να συμβάλει στην παρέμβαση σ' αυτή τη δυναμική. Και το καλύτερο εργαλείο για να το πετύχει αυτό, είναι, κατά την άποψη μου, να προσεγγίσει ένα συγκεκριμένο, χρήσιμο για τη φύση των προβλημάτων βαθμό απεικόνισης. Η έρευνα του ιστορικού παρελθόντος των πανεπιστημίων είναι πάντοτε χρήσιμη σε μιά τέτοια προσπάθεια έστω και αν τα συμπεράσματα όπου θα κατέληγε δεν μπορούν στα πλαίσια ενός άρθρου παρά να είναι επιγραμματικά. Μιά τέτοια έρευνα αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν αναφέρεται στην περίπτωση των μεσαιωνικών φοιτητικών πανεπιστημίων. Το ενδιαφέρον αυτό προκύπτει τόσο από το γεγονός ότι σ' αυτά σχηματίστηκαν για πρώτη φορά θεσμοί που έχουν κληρονομηθεί σ' ένα βαθμό μέχρι σήμερα όσο και από το γεγονός ότι οι μετασχηματισμοί αυτών των πρώτων πανεπιστημιακών δομών έγιναν σε σχετικά σύντομο διάστημα και κάτω από σαφείς διαδικασίες ώστε να δίνουν μιά σειρά από ευανάγνωστα συμπεράσματα.

Αυτό το άρθρο αναφέρεται ειδικότερα στο φοιτητικό πανεπιστήμιο της Βολόγνα. Στο πρώτο μέρος του αναλύονται οι συνθήκες κάτω από τις οποίες μορφοποιήθηκε το πανεπιστήμιο, περιγράφεται σ' ένα βαθμό το θεσμικό του έποικοδόμημα και εξηγούνται οι κύριοι μετασχηματισμοί του πανεπιστημίου στις πρώτες φάσεις της λειτουργίας του¹. Στο δεύτερο μέρος προσδιορίζονται μερικές γενικότερες έννοιες που έχουν σημασία για τον κοινωνικό ρόλο και τους θεσμούς των πανεπιστημίων και γίνεται μιά προσπάθεια να εξεταστούν αυτές οι έννοιες σε σχέση με το φοιτητικό πανεπιστήμιο της Βολόγνα. Στόχος είναι να σχηματιστούν μερικά συμπεράσματα που φωτίζουν σ' ένα βαθμό τα ζητήματα της ακαδημαϊκής ελευθερίας και του έκδημοκρατισμού, που έχουν ένα ενδιαφέρον και για τη δυναμική των πανεπιστημιακών πραγμάτων στη χώρα μας.

Τό πλαίσιο της εποχής

1. Είναι ένα ενδιαφέρον πρόβλημα αν μπορούμε να επισυνάψουμε τον όρο "πανεπιστήμιο" σε μιά σειρά από εκπαιδευτικούς οργανισμούς υψηλής στάθμης που εμφανίστηκαν πριν από το μεσαίωνα, όπως οι αρχαίες ελληνικές σχολές ή και οι διάσπαρτες ιατρικές σχολές του αραβικού κόσμου του 9ου και 10ου αιώνα². Το ενδιαφέρον του προβλήματος βρίσκεται στο γεγονός ότι η κρατούσα άποψη ανάμεσα στους ιστορικούς είναι ότι τον τίτλο "πανεπιστήμιο" τον δικαιούνται εκείνοι οι οργανισμοί, όπου εμφανίζονται θεμοθετημένες διαδικασίες εκπαίδευσης αντίστοιχες με τις σημερινές. Αυτή η έμφαση στο θεσμικό επίπεδο αντίληψης των πανεπιστημίων τονίζεται μ'

ένα καθαρό τρόπο στο έργο του Η. Rashdall³, ενός από τους σημαντικότερους ιστορικούς τους: «Τό Πανεπιστήμιο είναι ένας κατ' έξοχήν μεσαιωνικός θεσμός (...) Η ίδια ή ιδέα του θεσμού είναι ουσιαστικά μεσαιωνική και είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε σε ποιά έκταση αυτή η ιδέα ακόμη κυριαρχεί στις σύγχρονες μας μορφές εκπαίδευσης»⁴. Αξίζει ίσως να επιμείνουμε λίγο περισσότερο στο κείμενο του Rashdall καθώς περιγράφει με μιά ιδιαίτερη για την εποχή του προοδευτικότητα, τό τί ακριβώς μās κληροδότησε ό μεσαίωνας: «Πανεπιστήμια δέν ύπήρξαν ακόμη και στις πιο καλλιεργημένες κοινωνίες του αρχαίου κόσμου (...) Η ύπαρξη ανώτατης εκπαίδευσης προϋποθέτει, προφανώς, την ύπαρξη δασκάλων που θά την διεκπεραιώνουν και συνεπάγεται μιά πιθανότητα ορισμένοι χώροι να γίνουν διάσπαρτοι για όρισμένες σπουδές. Δέν είναι όμως καθόλου αναγκαίο οι δάσκαλοι να ένωονται σε ένα σώμα, που απολαμβάνει περισσότερα ή λιγότερα προνόμια και αυτόνομια. Δέν είναι αναγκαίο οι δάσκαλοι διαφόρων αντίκειμένων να διδάσκουν στον ίδιο χώρο και να είναι ενωμένοι κάτω από ένα ενιαίο όργανισμό. Δέν είναι αναγκαίο οι σπουδές να ομαδοποιούνται σε επί μέρους κλάδους και οι φοιτητές να είναι υποχρεωμένοι να ανήκουν, αποκλειστικά ή όχι, σ' ένα απ' αυτούς. Δέν είναι αναγκαίο να χαράζεται αυθαίρετα μιά γραμμή που καθορίζει τό είδος και τό χρόνο των σπουδών, ή ότι στο τέλος αυτής της περιόδου να πρέπει ό φοιτητής να ύποσσει εξετάσεις και να παίρνει, με περισσότερη ή λιγότερη τυπικότητα και τελετές, ένα τίτλο. Όλ' αυτά τά όφείλουμε στο μεσαίωνα. Στη μορφή που τά έχουμε σήμερα, σύλλογοι καθη-

1. Τά κυριότερα κείμενα για την ιστορία των μεσαιωνικών πανεπιστημίων είναι τά κλασικά έργα των SAVIGNY, *Geschichte des Roemischen Rechts in Mittelalter*, 1834' H. S. DENIFFLE, *Die Entstehung der Universitat des Mittelalters*, Berlin, 1885' H. RASHDALL, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, 1896, επανέκδοση από τους F. M. POWICKE και A. M. EADEN, Oxford, 1936 και S. D' IRSAY, *Histoire des Universités*, Paris, 1935. Τό άρθρο αυτό χρησιμοποιεί επίσης σε σημαντικό βαθμό ένα ενδιαφέρον κείμενο του J. K. HYDE, *Commune, University, and Society in Early Medieval Bologna* στο: J. K. BALDWIN και R. A. GOLDTHWAITE (έκδ.), *Universities in Politics*, The John Hopkins University Press, 1972.

2. Σχολές που θά διεκδικούσαν ένα τέτοιο τίτλο έξ αίτιας του επίπεδου των σπουδών τους ήταν π.χ. οι κινέζικες σχολές γύρω στο 2000 π.Χ., οι ινδοιστικές σχολές γύρω στο 1500 π.Χ., ή 'Ακαδημία του Πλάτωνα με σπουδές ρητορικής, ιστορίας, φιλολογίας, στην 'Αθήνα τον 5ο αιώνα π.Χ., τό Λύκειο του 'Αριστοτέλη στην 'Αθήνα στον 4ο αιώνα π.Χ., τό Μουσείο της 'Αλεξάνδρειας ίδρυμένο τό 323 π.Χ., έρευνητικό κέντρο με τεράστια βιβλιοθήκη και με μαθητές όπως ό Εύκλειδης, ό 'Αρχιμήδης και άλλοι, οι αραβικές σχολές της Βαγδάτης, Δαμασκού, 'Ιερουσαλήμ. Καίρου και 'Αλεξάνδρειας που βρίσκονται σε άνθηση τό 10ο και 11ο αιώνα και διδάσκουν βασικά ιατρική αλλά και μαθηματικά, φυσικές επιστήμες, νομικά, φιλοσοφία και φιλολογία και, τέλος, ή ιατρική σχολή του Salerno, του 12ου αιώνα στην 'Ιταλία. που από μιά σειρά μελετητών θεωρείται ότι δικαιούται τον τίτλο του πανεπιστημίου όσο και ή νομική σχολή της Βολόγνα. Βλ. σχετικά στο Β. FLETCHER, *Universities in the Modern World*, Pergamon Press 1968, σελ. 11-13.

3. Στόν επίλογο, Η. RASHDALL, ό.π., τόμος III.

4. Στο ίδιο, τόμος III, σελ. 458.

γῆτων, προγράμματα σπουδῶν, ἐξετάσεις, πτυχία, εἶναι μιά ἄμεση κληρονομιά του. Καί δέν θά ἦταν δύσκολο νά ἀποδείξουμε ὅτι κουβαλοῦν μέσα τους ἀρκετές παραδοχές γύρω ἀπό τήν ἐκπαιδευτική θεωρία καί μέθοδο, πού θά φαίνονταν ἀρκετά συζητήσιμες σ' ἕνα ἀρχαῖο διανοητή»⁵. «Καί σ' ἕνα σύγχρονο», θά πρόσθετε κανεῖς. Θά ἦταν, ὡστόσο, ἀφελής ὁ ἰσχυρισμός ὅτι τέτοιοι θεσμοί δημιουργήθηκαν καί κυρίως κληρονομήθηκαν μέχρι σήμερα, τουλάχιστο στό γράμμα τους, ἀπό κάποια ἱστορική σύμπτωση. Αὐτό πού κύρια χαρακτηρίζει τά μεσαιωνικά πανεπιστήμια ἦταν ἡ σχηματοποίηση καταστάσεων καί διαδικασιῶν, πού ἀπό τή μιά μεριά ἐκφραζαν τήν ἐποχή τους καί ἰδιαίτερα τή θεσμοπλαστική ἱκανότητα τοῦ προκαπιταλιστικοῦ μεσαίωνα, καί ἀπό τήν ἄλλη, σάν προϊόντα ἐπιλογῆς, εἶχαν σημαντικό δυναμικό ἀναπαραγωγῆς πού κατῴρθωσε νά τά συντηρήσει καί νά τούς δώσει καινούριο περιεχόμενο.

2. Ὁ ὄρος «πανεπιστήμιο» στά ἑλληνικά δέν ἀντιστοιχεῖ μέ τό λατινικό *universitas* πού εἶναι γενικότερο, ἀλλά στή μεταγενέστερη συμπλήρωση του, δηλαδή τό *universitas facultatum*. Ὁ ἀρχικός ὄρος, πού σημαίνει «ἐνότητα, σύνολο» συνοδεύεται ἀπό προσδιορισμούς πού δέν δήλωναν ὅμως τήν ἐνότητα γνωστικῶν ἀντικειμένων, ἀλλά τήν ἐνότητα τῶν σπουδαστῶν, τῶν σπουδαστῶν καί τῶν δασκάλων μαζί, ἡ τέλος τήν ἐνότητα τῶν σπουδῶν⁶. Ἡ ἀθὲντική αὐτή χρήση τοῦ ὄρου ἀπεικονίζει καί τόν οὐσιαστικό χαρακτήρα τῶν πρώτων πανεπιστημίων καί εἰδικά τή σωματειακή τους μορφή καί τή συντεχνιακή τους προέλευση.

Οἱ μεσαιωνικές συντεχνίες, ἰδιαίτερα τῆς Ἰταλίας, ἦταν τό κοινό ὑπόβαθρο γιά δύο ἀπό τίς σημαντικότερες θεσμικές καταβολές τοῦ μεσαίωνα, μέχρι τίς μέρες μας, τά πανεπιστήμια καί τούς δήμους (*comune*). Καί τά δύο ἦταν, κατά κάποιο τρόπο, προϊόντα τῆς σύγχυσης καί τῆς ἀναρχίας τῆς ἐποχῆς καί σχηματοποιήθηκαν στήν κρίσιμη περίοδο τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 12ου καί τά πρώτα χρόνια τοῦ 13ου αἰῶνα⁷. Χαρακτηρίζονται ἀπό ἀξιοσημειώτες ὁμοιότητες, ἡ πορεία τους εἶναι παράλληλη καί οἱ ἀντιθέσεις τους ἐπαῖξαν καίριο ρόλο στούς πρώτους μετασχηματισμούς τῶν πανεπιστημιακῶν δομῶν. Ἄς δοῦμε ὅμως ἀναλυτικότερα τό ἱστορικό πλαίσιο τῆς ἐποχῆς⁸.

Ἡ πτώση τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου συνοδεύτηκε, ὅπως ἦταν φυσικό, ἀπό πολιτική ἀναρχία καί οικονομική παρακμή μέ κύρια θύματα τίς πόλεις καί τό κλασικό ἐκπαιδευτικό σύστημα πού στέγαζαν. Οἱ φορεῖς πού παρέλαβαν, καί σ' ἕνα βαθμό συνέχισαν, τήν ἐκπαιδευτική παράδοση ἦταν τά μοναστήρια, ἐξοπλισμένα μέ τή σημαντική οικονομική τους ἀυτόνομία καί τό δράμα τῆς πνευματικῆς τελειότητας πού λανσάριζαν, ὄχι μόνο πρὸς τήν πνευματική ἐλίτ τοῦ κλήρου ἀλλά καί πρὸς τούς γαιοκτῆμονες εὐγενεῖς καί στούς οικονομικά ἀυτόνομους μὴ δουλοπάροικους, πού φιλοδοξοῦσαν νά τό ἀποκτήσουν. Ὁ 11ος, ὡστόσο, καί ὁ 12ος αἰῶνας χαρακτηρίζονται ἀπό φαινόμενα οικονομικῆς ἀνόρθωσης, μιά δραματική αὐξηση πληθυσμοῦ, τήν ἐμφάνιση μιᾶς πρώτης βιομηχανικῆς παραγωγῆς καί τόν τονισμό τοῦ ἐμπορίου. Βασικά στήν Ἰταλία καί τή βορειοανατολική Γαλλία, οἱ παλιές ρωμαϊκές πόλεις ἀνάκτησαν καί ξεπέρασαν τό μέγεθος τους. Ἡ οὐσιαστική ἐξέλιξη τῆς ἐποχῆς πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ περισσότερο εἶναι

ἡ ἐξασθένηση τῆς μοναστικῆς ἀποκλειστικότητας πάνω στήν ἐκπαίδευση. Σχολές ἐμφανίζονται στίς ἐκκλησίες τοῦ ἀστικού κλήρου, ἰδιαίτερα στούς καθεδρικούς ναούς καί ἀνεξάρτητοι δάσκαλοι γίνονται διάσημοι, ὅπως καί οἱ τόποι ἀλλά καί τά συγκεκριμένα ἀντικείμενα πού δίδασκαν⁹.

Αὐτό πού ἀργότερα ἀναγνωρίστηκε σάν πρῶτο «φοιτητικό πανεπιστήμιο» στήν Bologna, ἔχει τίς ρίζες του στήν ἐποχή τῶν ἀστικῶν ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν καί τῶν διάσημων διδασκάλων τους, δέν σχηματοποιήθηκε ὅμως παρά ἀρκετά χρόνια ἀργότερα, ἐπειτα ἀπό μιά σειρά διαδικασιῶν πού ἔχουν ἐνδιαφέρον γιά δύο, κύρια, λόγους. Ὁ πρῶτος εἶναι ἡ ἄμεση ἐξάρτηση τῆς δημιουργίας τοῦ θεσμικοῦ ὑπόβαθρου τοῦ φοιτητικοῦ πανεπιστημίου ἀπό τίς γενικότερες πολιτικές διεργασίες τῆς ἐποχῆς καί ὁ δεύτερος ἡ σχετική ἀνεξαρτησία ἡ καί ἀντίφαση, ἀνάμεσα στό περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας του –καί τό νομικό καθεστῶς πού ὑποτίθεται ὅτι αὐτή προωθοῦσε– καί στίς πραγματικές δραστηριότητες τοῦ πανεπιστημιακοῦ σχηματισμοῦ. Οἱ δύο αὐτές ὄψεις τῆς πραγματικότητας, τό περιεχόμενο σπουδῶν καί τό θεσμικό καθεστῶς, ἀποδίδουν σ' ἕνα βαθμό, μέ τήν ἀντίθεσή τους, τό περιεχόμενο τῆς ἐννοίας τῆς ἀκαδημαϊκῆς αὐτονομίας γιά τήν ἐποχή.

Τό ὅτι ὁ Imerius ἦταν ὁ ἰδρυτής τῆς νομικῆς σχολῆς τῆς Bologna καί παράλληλα τῆς σύγχρονης νομικῆς ἐπιστήμης, εἶναι ἀναμφίβολα ἕνας μῦθος. Στήν πραγματικότητα, ἡ διδακτική του ἱκανότητα ἔδωσε ἰδιαίτερη ὑπόληψη σέ μιά προϋπάρχουσα παράδοση διδασκαλίας, παρόμοια ἄλλωστε μ' αὐτή πού προϋπήρχε σέ μιά σειρά ἀπό ἰταλικές πόλεις τοῦ πρώιμου μεσαίωνα. Στίς πόλεις αὐτές ἀρχίζει νά ἐμφανίζεται τήν ἐποχή αὐτή μιά οικονομική δραστηριότητα πού προαναγγέλλει τή μετάβαση στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς, ἔστω κι ἂν χρονικά, καί τουλάχιστο γιά τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη, βρισκόμαστε χωρίς ἀμφιβολία στήν ἀνάπτυξη τῆς φεουδαρχικῆς τάξης πραγμάτων. Τό ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό στήν Ἰταλία εἶναι, ἀκόμη, ἡ ἐξασθένιση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, ἐκφρασμένη μέ τήν ὀξυτάτη διαμάχη ἀνάμεσα στό «Ρωμαῖο» αὐτοκράτορα –πού τήν ἐποχή αὐτή εἶναι Γερμανός– καί τήν παπική ἐξουσία. Ἡ διαμάχη καί ἡ ἀναρχία εὐνοοῦν στή φάση αὐτή τίς ὁργανώσεις αὐτοπροστασίας μέ κύρια ἐκφραση τίς συντεχνίες. Πρόκειται γιά συνενώσεις προσώπων μέ στόχο τήν ἀμοιβαία προστασία τῶν μελῶν τους, χωρίς ἀναφορά σέ ἀνώτερη ἐξουσία. Οἱ ἀρχικές μορφές καί τό πρότυπο τῶν συντεχνιῶν ἦταν καθαρά φεουδαρχικές, κάστες εὐγενῶν, ἡ ἀδελφότητες. Ἡ πιό χαρακτηριστική ὡστόσο μορφή συνένωσης στή μεσαιωνική Ἰταλία, πού δέν ἦταν πιά οὔτε ἀπλά κάστα εὐγενῶν οὔτε συντεχνία μέ τήν ἐπαγγελματική τῆς ἐννοια, ἦταν ὁ δήμος –*comune*–. Παρ' ὅλη τήν ταξική του σύνθεση, μέ κύρια συμμετοχή τῶν ἰσχυρό-

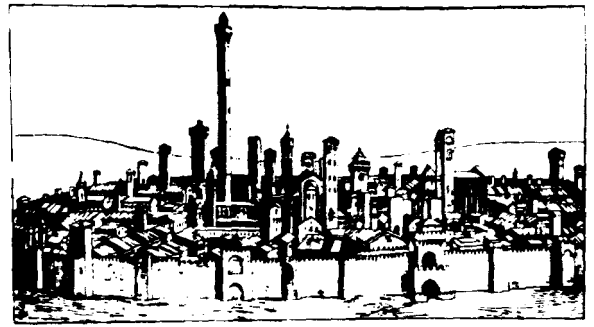
5. Στό ἴδιο, τόμος III, σελ. 459-460.

6. Στό ἴδιο, τόμος I, σελ. 5.

7. J. K. HYDE, ὁ.π., σελ. 17.

8. J. W. BALDWIN, ὁ.π., στήν εἰσαγωγή, σελ. 4-6.

9. Ὁ IRNERIUS στήν Bologna γιά τό ρωμαϊκό δίκαιο, ὁ GRATIAN ἐπίσης στήν Bologna γιά τό κανονικό δίκαιο καί ὁ ABELARD στό Παρίσι γιά τή λογική καί τή θεολογία ἦταν μερικοί ἀπό τούς διασημότερους.

τερων οικονομικά κατοίκων μίας πόλης ή περιοχής, ο μεσαιωνικός Ιταλικός δήμος σήμανε μία ουσιώδη αλλαγή στην πρακτική της εποχής του, θεσπίζοντας διαδικασίες εκλογής στα αξιώματα του και - όσο κι αν φαίνεται παράδοξο - έχοντας κύρια αναφορά στα μέλη του και λιγότερο στη γεωγραφικά καθοριζόμενη περιοχή. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι δήμοι, σάν σωματειακές ενώσεις, ήταν στην ουσία κινητοί και οι διαδικασίες διοίκησής τους ήταν εφαρμόσιμες ακόμη κι όταν τά μέλη τους βρίσκονταν μακριά από τον τόπο της καταγωγής τους, όπως συνέβαινε στις περιπτώσεις των δήμων πόλεων με μεγάλη ναυτική δύναμη. Οι δήμοι, με τά κεντρικά τους αυτά χαρακτηριστικά, δηλαδή την κινητικότητα και την κάποια μορφή δημοκρατικότητας, έδωσαν τό πρότυπο στους πανεπιστημιακούς σχηματισμούς που ακολούθησαν, περίπου μισό αιώνα αργότερα. Παράλληλα, ή σύγκρουση ανάμεσα στους ίδιους τους θεσμοποιημένους και χωρικά έδραιωμένους πιά δήμους και στα πανεπιστήμια δημιούργησε και τή βάση για τους πρώτους μετασχηματισμούς των πανεπιστημιακών δομών.

3. 'Η σπουδή των ρωμαϊκού δίκαιου, του Corpus Juris Civilis του 'Ιουστινιανού, αποτέλεσε αναμφίβολα τό κύριο αρχικό αντικείμενο του πρώτου φοιτητικού πανεπιστημίου στην Βολογνα. 'Η σπουδή του ρωμαϊκού δίκαιου, αυτή καθ' έαυτή, έμφανίζεται σήμερα στα μάτια του μελετητή σάν μία απελπισμένη στροφή προς την παλιά τάξη πραγμάτων. 'Ο ρομαντισμός αυτής της στροφής, ωστόσο, ήταν πραγματικός βασικά στις προπανεπιστημιακές εκκλησιαστικές σχολές και όχι στον κύριο πανεπιστημιακό σχηματισμό. 'Η σχολή της Βολογνα δίδασκε, για ένα περίπου αιώνα, ένα νομικό περιεχόμενο που έρχόταν σέ κραυγαλέα αντίθεση με την ίδια της την ύπαρξη. Κι αυτό, τόσο γιατί ο ρωμαϊκός νόμος απαγορευόταν νά διδάσκεται παρά μόνο στις λεγόμενες "βασιλικές πόλεις"¹⁰, όσο και γιατί οι έπιταγές του δέν επέτρεπαν σχηματισμούς όπως οι societates και τά collegia παρά μόνο για ειδικούς λόγους, που δέν κάλυπταν όμως τό χαρακτήρα του μετέπειτα πανεπιστημίου. 'Ο μετασχηματισμός αυτού του περιεχόμενου ακριβώς, από τό ρομαντισμό στον εφαρμοσμένο επαγγελματισμό, και ή δύναμη των νέων σχημάτων μέσα από τέτοιες αντιφάσεις, ήταν από τους λόγους που μορφοποίησαν τους πρώτους θεσμούς του φοιτητικού πανεπιστημίου.

'Η κρίσιμη περίοδος για τή μορφοποίηση του πανεπιστημίου ήρθε μετά τή συνθήκη της Βενετίας (1177) ανάμεσα στην Λομβαρδική συμμαχία, όπου ανήκε και ή Βολογνα, και τον αυτοκράτορα Φρειδερίκο Μπαρμπαρόσσα. 'Ο δήμος βγήκε έξαιρετικά ενισχυμένος από τή σύγκρουση αυτή και έμφανίζεται πιά και με ένα σαφές τυπικό λειτουργίας, παρ' όλον ότι δέν υπέκτησε τό πρώτο κτίσμα για τή στέγαση των δραστηριοτήτων του παρά 30-40 χρόνια αργότερα. 'Η ίμπεριαλιστική παράδοση που ή σχολή της Βολογνα δίδασκε και ή έλευθερία των κασκάλων της βρέθηκαν σέ δύσκολη θέση. Φαίνεται ότι ή λευθερία αυτή ήδη είχε φτάσει σ' ένα υψηλό επίπεδο βοηθημέ- τη από τό περίφημο Habita του Μπαρμπαρόσσα¹¹. Τό Habita, ιά αυτοκρατορική βούλα με ιδιαίτερα σημασία για την αυτονομία των πανεπιστημίων, προέβλεπε ιδιαίτερα προνόμια για τους ξένους σέ μία πόλη φοιτητές και τους δασκάλους τους¹². Η ένιχωση του δήμου της Βολογνα, λοιπόν, είχε σάν αποτέλε-

σμα την άμφοβήτηση των προνομίων του Habita. Είναι ακριβώς ή περίοδος, γύρω στα 1200, που - πιθανώς αντιδρώντας σ' αυτή την κατάσταση - αρχίζουν νά σχηματοποιούνται οι ενώσεις των ξένων φοιτητών, βασισμένες προφανώς σέ δομές που προϋπήρχαν στη σχολή της Βολογνα και έξαρτιόνταν από τή συσπείρωση γύρω από την κοινή καταγωγή. Οι φοιτητικές ενώσεις (universitates και οι υποδιαιρέσεις τους nationes), τέσσερις στην αρχή και δύο αργότερα¹³, φαίνεται ότι χρησιμοποιήσαν σάν πρότυπα, εκτός από τό δήμο, και συντεχνιακές οργανώσεις εμπόρων και χρηματιστών που, σύμφωνα με όρισμένες μαρτυρίες, είχαν ήδη αρχίσει νά σχηματοποιούνται πριν από τό τέλος του 12ου αιώνα. Παράλληλα, έδωσαν τό πρότυπο για άλλες συντεχνιακές ενώσεις, όπως αυτή της τάξης των τεχνιτών που γύρω στα 1230 έμφανίζεται τόσο ισχυρή, ώστε έρχεται σέ ένοπλη σύγκρουση με τό δήμο και έπιδρά στην ίδια του την οργάνωση, κάνοντας την ιδιαίτερα πολύπλοκη στο δεύτερο μισό του 13ου αιώνα.

Τό ενδιαφέρον με τίς πανεπιστημιακές "συντεχνίες" της μεσαιωνικής Βολογνα είναι ή σχέση των μελών τους με τους δασκάλους (doctores). 'Ενώ τό συντεχνιακό πρότυπο οργάνωσης θά ήθελε τους φοιτητές σέ αντίστοιχη θέση με τους μαθητούμενους των άλλων συντεχνιών, στην πράξη λειτουργούσε μια σχέση εργοδοσίας, όπου εργοδότες ήταν οι φοιτητές και εργαζόμενοι οι δάσκαλοι. 'Η δύναμη των φοιτητικών ενώσεων, ή ταξική σύνθεση των μελών τους και ή ισχύς των εκπροσώπων τους (rectores) ήταν τέτοιες, ώστε έδωσαν για αρκετά χρόνια τροφή σέ μία ιδιαίζουσα αντίληψη για την κοινωνική θέση των δασκάλων, που δέν ήταν σπάνια στην μεσαιωνική 'Ιταλία. 'Η αντίληψη αυτή συνδύαζε την κοινωνική υπόληψη του δασκάλου με την εργασιακή του ύποταγή και την ακαδημαϊκή και έξεταστική του αυτονομία με την οικονομική έξάρτηση από τους φοιτητές του¹⁴.

Τό θεσμικό έποικοδόμημα του Πανεπιστημίου και οι μετασχηματισμοί του

1. 'Η αντίληψη που έχουμε σήμερα για την έννοια "πανεπι-

10. Δηλαδή τή Ρώμη, την Κωνσταντινούπολη και τή Ραβένα.

11. *Authentica Habita*. εκδόθηκε τό 1158, με στόχο νά συμπεριληφθεί στο δίκαιο που δίδασκόταν στις σχολές της εποχής. Για τό Habita υπάχει έκτεταμένη βιβλιογραφία που παρατίθεται από τον HYDE. δ.π., σελ. 32, σημ. 27, 28. 'Επίσης γι' αυτό γράφουν αναλυτικά τόσο ο RASHDALL όπως και ο D' IRSAY, δ.π., τόμος I, σελ. 90.

12. Λομβαρδοί, οι πέρα από τίς Άλπεις, Τοσκανοί, Ρωμαίοι μαζί με τους Καμπάνιους, και αργότερα Universitas citramontanorum και ultramontanorum. Κάθε Universitas είχε τά «έθνη» του (nationes). Π.χ. στο ultramontanorum υπήρχαν 14 έθνη τό 1265 και 16 τό 1432.

13. Π.χ. τους έξαιρούσε από τίς συνηθισμένες για την εποχή, έπιπτώσεις που είχαν τά χρέη των συμπατριωτών τους προς την πόλη όπου οπούδαζαν.

14. Κατά τον HYDE, ή αντίληψη αυτή ήταν γενική στην μεσαιωνική 'Ιταλία για τό σύνολο των κρατικών λειτουργιών.

Χάρτης του ιστορικού κέντρου της Bologna, όπου φαίνονται κτίσματα που χρησιμοποιούσε σε διάφορες φάσεις το πανεπιστήμιο. Η περιοχή σε κύκλο δείχνει τη θέση των χώρων της νομικής σχολής στην πρώτη φάση της, ενώ με τη διακεκομμένη γραμμή περιγράφεται η Bologna του 11ου αιώνα.

στημίο" δέν μπορεί εύκολα νά στοιχειοθετησει τό μεθοδολογικό εργαλείο γιά νά κατανοήσουμε τί ακριβώς συνέβη στην Ίταλία τό 12ο αιώνα. Έχει, ώστόσο, ένδιαφέρον νά επιμεινουμε στό θεσμικό οικόδομημα του πρώτου φοιτητικού πανεπιστημίου όπως τό δίνουν οί ιστορικοί, μιά κι ένα σημαντικό μέρος του έχει κληρονομηθεί μέχρι σήμερα¹⁵.

Τά τέσσερα αρχικά φοιτητικά σωματεία συγχωνεύονται, γύρω στά 1200 σε δύο, που εξακολουθούν, χονδρικά βέβαια, νά εκφράζουν τήν καταγωγή των φοιτητών. Άλλά και αυτή ή διάκριση χάνει σταδιακά τή σημασία της και ήδη μετά τό 1300 τά πανεπιστήμια-σωματεία εμφανίζονται πρακτικά συγχωνευμένα σ' ένα. Έχουν κοινό κώδικα (statutes) κοινές συνελεύσεις και διατηρεί τό καθένα τό φοιτητή-πρύτανή του (rector). Ο rector ήταν ό ανώτατος διοικητικός του πανεπιστημίου¹⁶. Οί δικαιοδοσίες του εξαρτιούνταν απόλυτα από τόν κανονισμό και είχαν εφαρμογή αποκλειστικά στά μέλη του πανεπιστημίου μέ δύο εξαιρέσεις, τήν άσκηση έλέγχου πάνω πούς ιδιοκτήτες των φοιτητικών σπιτιών γιά θέματα γύρω από τό νοίκι και τήν άσκηση έλέγχου στό κύκλωμα της αντιγραφής και κυκλοφορίας των βιβλίων. Γιά τήν άσκηση αυτών των δικαιοδοσιών ό πρύτανης είχε τή βοήθεια του ανώτατου αξιωματούχου του δήμου (podestà).

Τό έκτελεστικό σώμα του πανεπιστημίου σχηματιζόταν από τόν πρύτανη και τούς συμβούλους (conciliarii) που εκλέγονταν από τίς συνελεύσεις των πανεπιστημίων, όπως αυτά ήταν χωρισμένα σε έθνη (nationes). Οί συνελεύσεις αυτές ήταν και τά κυρίαρχα όργανα στο φοιτητικό πανεπιστήμιο της Bologna, ενώ ή έκλογή του πρύτανη ήταν έμμεση, ψηφίζαν δηλαδή οί προηγούμενοι πρυτάνεις, οί νεοεκλεγμένοι σύμβουλοι και ένας ίσος αριθμός από ειδικούς αντιπρόσωπους. Οί συνελεύσεις μπορούσαν ν' αποκτήσουν καταστατικό χαρακτήρα, δηλαδή νά τροποποιήσουν τόν πανεπιστημιακό κώδικα, μόνο κάθε είκοσι χρόνια, όποτε και διορίζονταν ειδικοί αντιπρόσωποι (statutarii) που επέπτευαν τή διαδικασία άναθεώρησης και δημοσίευσης του νέου κώδικα. Είναι σήμερα απόλυτα βέβαιο, ότι τά πρώτα πανεπιστήμια δέν είχαν δικούς τους χώρους. Χώροι των συνελεύσεων ήταν μοναστήρια ή έκκλησίες, όπως στην Bologna ή έκκλησία των Βενεδικτινων του San Procolo και άργότερα ή Φραγκισκανική έκκλησία και τό μοναστήρι του San Domenico¹⁷.

Έκτός από τις τρεις παραπάνω σημαντικές κατηγορίες αξιωματούχων (rectores, conciliarii, statutarii) ή διοικητική μηχανή ήταν επανδρωμένη μέ μιά σειρά από εκλεγμένους ή μη αξιωματούχους όπως οί έξι *rectarii* εκλεγμένοι γιά νά εποπτεύουν τούς *stationarii* (αυτούς που κρατούσαν τά βιβλία και που τά δάνειζαν μέ νοίκι που καθοριζόταν από τό καταστατικό) και γιά νά επιθεωρούν τά χειρόγραφα· οί *correctores rectorum*, που διεκπεραιώναν τή διόρθωση των κειμένων· οί *taxatores* που καθόριζαν, από κοινού μέ τούς αντιπρόσωπους του δήμου, τά νοίκια των σπιτιών· οί δύο *massarii* (θησαυροφύλακες)· ό *notarius*, που κρατούσε τό μητρώο και άρχειούθετοσε τίς πράξεις του πανεπιστημίου· ό *syndicus*, ένα είδος νομικού συμβούλου και δικηγόρου· οί *bidelli generales*, κλητήρες που παρουσίαζαν τόν πρύτανη στις δημόσιες εκδηλώσεις, μάζευαν ψηφους στις συνεδριάσεις, ανακοίνωναν άρθρα του καταστατικού και άγγελίες γιά μαθήματα και οί *bidelli doctorem*, κλητήρες που

άνηκαν σε κάθε δάσκαλο, φρόντιζαν τήν όργάνωση των μαθημάτων, κουβαλούσαν τά βιβλία του κτλ.¹⁸

Οί δάσκαλοι στην Bologna, αντίθετα μέ τά πρώτα πανεπιστήμια της βόρειας Ευρώπης, είχαν αρχικά μικρές δικαιοδοσίες και ήταν υποχρεωμένοι νά σέβονται τόν κανονισμό του πανεπιστημίου, του οποίου ή σύνταξη δέν τούς άφορούσε. Τά μαθήματά τους, λόγω χάρη, μπορούσαν νά διακοπούν γιά νά διαβαστεί μιά διακήρυξη του πρύτανη, γιά νά πάρουν άδεια έπρεπε νά τή ζητήσουν διαδοχικά από τούς μαθητές τους, από τούς συμβούλους και τόν πρύτανη και, παράλληλα, όφειλαν νά καταθέσουν και χρηματική έγγύηση ενώ, τέλος, ή άποτυχία τους νά συγκεντρώσουν στά μαθήματα ένα έλάχιστο αριθμό φοιτητών σήμαινε τήν καταβολή ενός αντίστοιχου πρόστιμου¹⁹.

Οί γενικές γραμμές της διαδικασίας των μαθημάτων καθορίζονταν από τό καταστατικό. Γιά ν' αποφεύγεται ή έμφαση στα πρώτα μέρη της ύλης και ή χαλαρότητα στα τελευταία, τά κείμενα χωρίζονταν σε μέρη (puncta). Κάθε punctum άντιστοιχούσε σε μιά ήμερομηνία, ενώ γιά κάθε καθυστέρηση άφαι-

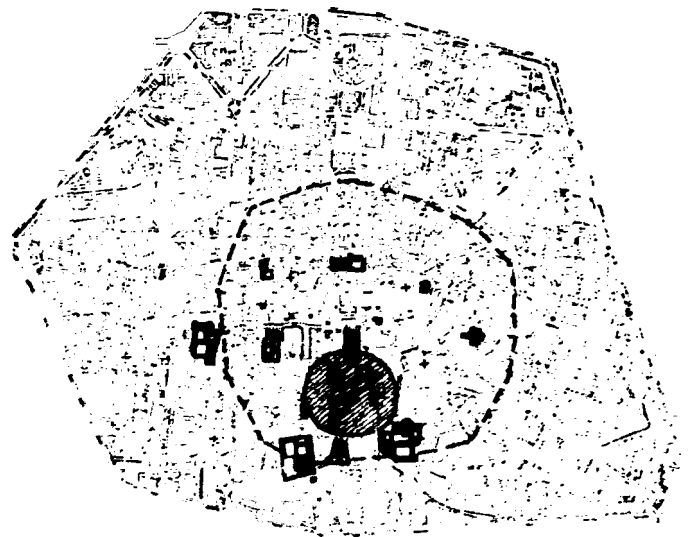
15. Τό μεγαλύτερο μέρος αυτής της άνάλυσης είναι παρμένο από τόν RASHDALL, δ.π., τόμος I και τόν D' IRSAY, δ.π. τόμος I.

16. Ο rector ήταν κληρικός γιά τόν άπλό λόγο ότι ένας βασικός νόμος του κανονικού δικαίου άπαγόρευε τήν άσκηση έξουσίας από ένα πολίτη πάνω σ' ένα κληρικό (άποψη των DENIFFLE, RASHDALL σε άντίθεση μέ τόν SAVIGNY, που υποστήριζε ότι στο μεσαίωνα clericus σήμαινε φοιτητής).

17. Βλ. και τούς χάρτες της μεσαιωνικής Bologna στο: *Bologna Centro Storico* έκδοση Comune di Bologna, Edizioni Alfa, 1970, ιδιαίτερα στή σελίδα 239 (τοπογραφία των σχολών του παλιού πανεπιστημίου).

18. Η RASHDALL, δ.π., τόμος I, σελ. 182-192.

19. Στο ίδιο, τόμος I, σελ. 196.

ρούσαν ένα ποσό από μία αρχική εγγύηση πού είχε καταθέσει ο δάσκαλος. Ο έλεγχος γινόταν από επιτροπή φοιτητών (*denunciatores doctorum*), πού ανέφεραν κάθε παρατυπία στον πρύτανη. Τά μαθήματα είχαν μία βασική διαίρεση σέ τακτικά και έκτακτα πού βασιζόνταν σ' ένα μάλλον αυθαίρετο χωρισμό των κειμένων, αντιστοιχούσαν όμως σαφώς στή χρονική διάθρωση των μαθημάτων (τακτικά το πρωί, έκτακτα τό απόγευμα). Τά τακτικά γίνονταν μόνο από δάσκαλους, ενώ τά έκτακτα μπορούσαν νά γίνουν από φοιτητές μιάς κάποιας υπόληψης μέ άδεια του πρύτανη. Ένα παράδειγμα οργάνωσης μαθήματος του *Corpus Juris Civilis* δίνει ο Savigny, σύμφωνα μέ μία διατύπωση του Odoofedus, πρώτου ιστορικού της Βολογνα. «Πρώτα, δίνεται περίληψη κάθε κεφάλαιου του κυρίως κείμενου. Δεύτερο, διατυπώνεται μέ σαφήνεια ο νόμος πού περιέχει κάθε κεφάλαιο. Τρίτο, διαβάζεται τό κείμενο (του *Corpus*) και ταυτόχρονα σχολιάζεται και διορθώνεται. Τέταρτο, επαναλαμβάνονται οι νόμοι. Πέμπτο, λύνονται προφανείς αντιφάσεις, προστίθενται γενικές άρχές, διατυπώνονται έρωτήματα (*quaestiones*) και δίνονται οι απαντήσεις τους. Τέλος, άν κάποιου νόμοι είναι είτε δύσκολοι, είτε ιδιαίτερα σημαντικοί, επαναλαμβάνονται σ' ένα έκτακτο άπογευματινό μάθημα»²⁰. Πέρα απ' αυτό καθ' έαυτό τό μάθημα, ο δάσκαλος ήταν υποχρεωμένος νά διαβάσει τίς έρμηνευτικές επεξηγήσεις (*glosses*), νά πάρει μέρος στίς "έπαναλήψεις" (*reperitationes*), πού έδιναν ένα διαλεκτικό και ελεύθερο χαρακτήρα στά μαθήματα, ή και νά υπερασπίσει μία θέση άπέναντι σ' άλλες, σ' αυτό πού ονόμαζαν "άμφισβητήσεις" (*disputationes*).

Η δλη λειτουργία του πανεπιστημιακού μηχανισμού διεπόταν από μία σειρά κανόνων και θεσμοποιημένων τελετουργιών. Η πειθαρχία π.χ. ήταν ιδιαίτερα χαλαρή για τους φοιτητές, υπήρχαν συγκεκριμένες σκολές για τους άξιωματούχους ιδιαίτερα στίς τελετές και ή διαδικασία άποφοίτησης χαρακτηριζόταν από ένα σύνθετο τελετουργικό πού κατέληγε σ' ένα είδος άπομίμησης ρωμαϊκού θριάμβου στήν πόλη.

2. Μία ιστορική εξήγηση του θεσμικού έποικοδομήματος του φοιτητικού πανεπιστημίου, όπως τουλάχιστον αυτό φαίνεται στήν καθαρή αρχική μορφή του και όπως περιγράφηκε σέ γενικές γραμμές παραπάνω δέν είναι άσφαλώς μία άπλή υπόθεση. Ο Η. Rashdall θεωρεί ότι μία τέτοια εξήγηση πρέπει νά βρίσκεται σέ μία σειρά από ιστορικές και γεωγραφικές ιδιαιτερότητες πού, ώστόσο, όλες ολοκληρώνονται σ' αυτό πού χονδρικά άποκαλούμε "συντεχνιακό" χαρακτήρα του πανεπιστημίου. Συντεχνιακό χαρακτήρα δέν είχε μόνο τό πρότυπο του φοιτητικού πανεπιστημίου της Βολογνα αλλά και τό πρότυπο του πανεπιστημίου των δασκάλων στό Παρίσι. Οι διαφορετικές, ώστόσο, κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της μεσαιωνικής Γαλλίας, μέ τήν ισχυρή κεντρική έξουσία και τήν έλλειψη εκείνου του φιλελευθερισμού πού διέκρινε τήν Ιταλική δημόσια ζωή, έδωσαν τήν ευκαιρία νά δημιουργηθεί στό Παρίσι αυτό πού στήν Βολογνα είχε αρχικά άποτύχει, δηλαδή ή συντεχνιακή συνένωση των δασκάλων. Αύτή στάθηκε, κατά κάποιο τρόπο, φραγμός σέ μία αντίστοιχη συνένωση των φοιτητών στό Παρίσι, βοηθημένη και από τό ίδιο τό λιγότερο επαγγελματικά προσανατολισμένο περιεχόμενο των σπουδών.

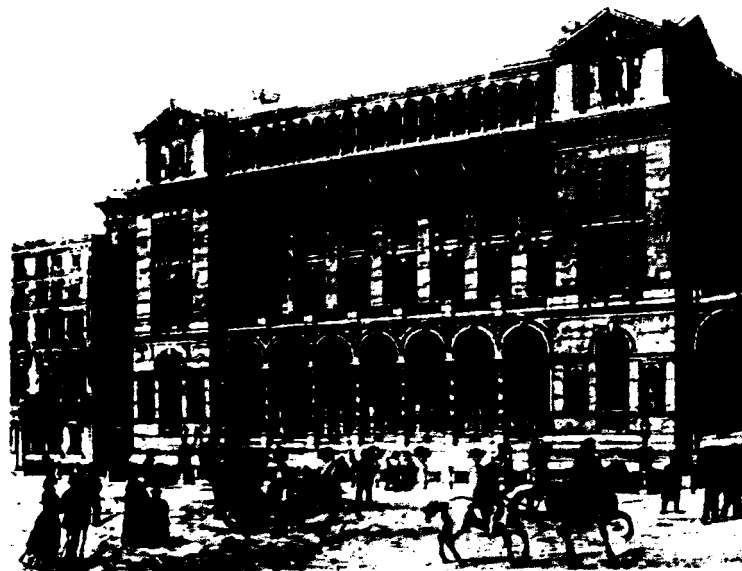
Ο συντεχνιακός χαρακτήρας πού κατά τόν J. K. Hyde δέν

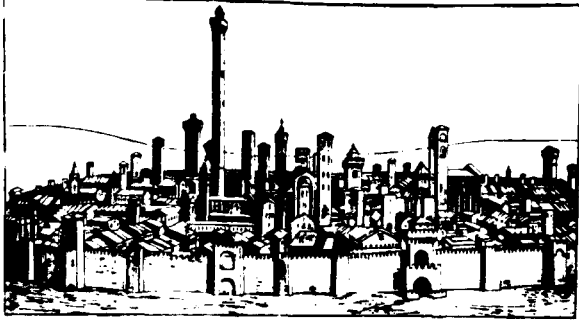
είναι άμυγής, είναι ώστόσο αρκετά φανερός. Η σχολή της Βολογνα ήταν, σ' αντίθεση μέ τίς προηγούμενες της, μία καθαρά επαγγελματική σχολή. Οι φοιτητές της δέν έχουν στόχο νά πλησιάσουν τό θεό ή τήν άρετή ή άκόμα και τή γνώση γενικά, αλλά μία επαγγελματική καριέρα. Κατά συνέπεια, μελετούν τό ρωμαϊκό δίκαιο δλοκλήρο και όχι άποσπασματικά και τό προσεγγίζουν μέ συγκεκριμένες τεχνικές. Φροντίζουν νά αυτοοργανωθούν για λόγους άμοιβαίας προστασίας και καλύπτουν τίς σπουδές τους από ένα, δανεισμένο βέβαια, αλλά όχι μεταφυσικό θεσμικό έποικοδόμημα, πού έχει σάν κεντρικό στόχο τόν έλεγχο της άπαιτούμενης γνώσης, ικανότητας και αυθεντίας. Η εκπαίδευση χάνει τή γενικότητα της μοναστικής περιόδου και ξεειδικεύεται και οι φορείς της συγκροτούν είδικά στρώματα, άγνωστα μέχρι τότε²¹. Δέν είναι οι ύποτελείς μαθητευόμενοι των άλλων μεσαιωνικών συντεχνιών, αλλά ώριμοι σέ ηλικία, έφοδιασμένοι μέ μία γενική κατάρτιση, ανεξάρτητοι και κυρίαρχοι έργοδότες πάνω σ' αυτούς πού τούς παρέχουν τίς υπηρεσίες τους, δηλαδή τους δασκάλους. Είναι ίσως από τά χαρακτηριστικότερα παραδείγματα του χαρακτήρα της σχολής της Βολογνα, τό γεγονός ότι οι θρησκευτικές σπουδές πού εισήγαγε, μετά τόν Ιμεπίου, ο Gratian²² είναι σπουδές κανονικού δικαίου και όχι θεολογίας, είναι σπουδές όπου ή μεταφορά της διδακτικής λογικής του άστικού δικαίου πάνω στή διδασκαλία και τό περιεχόμενο του θρησκευτικού δικαίου είναι ξεκάθαρη-

20. Στο ίδιο, τόμος I, σελ. 205, 218.

21. Π.χ. για τήν αρχική ένότητα των δασκάλων και τή σταδιακή του στρωμάτωση, βλ. στο ίδιο, τόμος I, σελ. 221.

22. Μέ τή σπουδή του *Decretum* ή, αναλυτικότερα, *Concordantia discordantium canonum*, δημοσιευμένου άρχικά τό 1151.

όπως τονίζει ο Rashdall «κάθε τι στο κανονικό δίκαιο πού δεν είχε άμεσα χριστιανική ή έβραϊκή ρίζα, ήταν ρωμαϊκό».²³

3. Τά φοιτητικά πανεπιστήμια ήταν μιά πραγματικότητα πού στήν άμυγή της μορφή έξησε σχετικά λίγο. Μέ δλους τούς κινδύνους μιάς σχηματοποίησης, μπορούν νά στοιχειοθετηθούν τρεις άξονες γύρω από τούς οποίους άρθρώνονται οί βασικοί μετασχηματισμοί τών πανεπιστημίων αυτών. Καί οί τρεις άξονες περιγράφουν σέ τελική άνάλυση τό μετασχηματισμό καί τελικά τήν άπώλεια της άυτονομίας τού φοιτητικού πανεπιστήμιου, τόσο στήν Bologna όσο καί στίς άλλες Ιταλικές πόλεις.²⁴

Ο πρώτος άξονας περιγράφει τήν άπορρόφηση τού πανεπιστήμιου από τήν εκκλησιαστική καί άργότερα τήν κρατική έξουσία. Ήδη από τά πρώτα χρόνια οί έγγενείς δυσκολίες της λειτουργίας τών πανεπιστημιακών θεσμών ήταν όλοφάνερες. Τά έξοδα καί ό χρόνος πού έπρεπε νά διαθέτουν οί άξιωματού-χοί καί ιδιαίτερα ό πρύτανης, έκαναν τά άξιώματα αυτά ένα είδος καταναγκαστικού καθήκοντος γιά τούς οικονομικά ισχυρότερους φοιτητές. Τό πρόβλημα ήταν τόσο έντονο, ώστε επιβλήθηκαν καί περιορισμοί στή διακίνηση, τέτοιοι πού έξασφάλιζαν τό πανεπιστήμιο από πιθανή άπόδραση τών πρυτάνεων. Τό 16ο αιώνα ό πρύτανης-φοιτητής έχει πιά εξαφανιστεί καί τή θέση του έχει πάρει καθηγητής μέ ειδικές έξουσίες, ενώ γιά άρκετό διάστημα ήδη, ήταν ύποχρεωμένος νά δηλώνει ύποταγή στόν καρδινάλιο - λεγάτο της Bologna.

Οί άτόπειρες έξ άλλου της παπικής έξουσίας γιά τήν έπιβολή έλέγχου στά πανεπιστήμια έμφανίζονται άκόμη νωρίτερα, από τό 1219, μέ τή βούλα τού πάπα Ηονοπίου τού τρίτου (πρώην άρχιεπισκόπου της Bologna). Σύμφωνα μ' αυτή, δεν μπορούσε ν' άπονεμηθεί τίτλος διδάκτορα, χωρίς τή σύμφωνη γνώμη έπισκόπου της Bologna, πού ό ίδιος ήταν καί προϊστάμενος της παλιάς εκκλησιαστικής σχολής - άσχετης πιά μέ τό πανεπιστήμιο. Ή άρχική αντίδραση στή βούλα τού Ηονοπίου ήταν περιορισμένη, γεγονός πού ίσως όφείλεται καί στό ότι εκείνη τήν έποχή ή θέση τού έπισκόπου κατεχόταν από ένα διακεκριμένο δάσκαλο τού κανονικού δικαίου τόν Gratia Aegidius. Παρ' όλον ότι γιά πολλά χρόνια, έξ αίτίας της δύναμης τών φοιτητών καί της οικονομικής σημασίας τού πανεπιστήμιου, τό δικαίωμα τού έπισκόπου έμεινε καθαρά τυπικό, ή σημασία της παπικής έπέμβασης ήταν ιδιαίτερη. Έδωσε τό βασικό θεσμικό πρότυπο της εκκλησιαστικής καί άργότερα της καθαρά κρατικής έπιτροπείας, τόσο στό πανεπιστήμιο της Bologna, όσο καί στό σύνολο τών ευρωπαϊκών πανεπιστημίων.

Ο δεύτερος άξονας περιγράφει τήν ισχυροποίηση, τή σωματειακή συνένωση καί, κυρίως, τήν έσωτερική στρωμάτωση τού σώματος τών δασκάλων. Όπως ήδη περιγράφηκε, οί άρχικές δικαιοδοσίες τών δασκάλων ήταν περιορισμένες παρά τήν επαγγελματική τους ύπόληψη καί τήν έξεταστική τους δικαιοδοσία. Τό καταστατικό τού πανεπιστήμιου δεν τούς άφορούσε ήταν όμως ύποχρεωμένοι νά τό σεβαστούν. Ή αύξηση της δύναμης τών δασκάλων βασίστηκε στό μετασχηματισμό της οικονομικής τους σχέσης μέ τούς φοιτητές καί στή συνεχιζακή τους όργάνωση. Ή έργασιακή σχέση φοιτητών δασκάλων ήταν άρχικά σχέση ώρομίσθιας παροχής ύπηρεσίας. Οί δάσκαλοι πληρώνονταν από τά collecta, δηλαδή τά δίδακτρα, πού τό ύψος τους ήταν συχνά άντικείμενο άγρων διαπραγματεύσεων. Τό σημαντικό βήμα δεν έγινε στήν Bologna αλλά σέ άλλα

Ιταλικά πανεπιστήμια πού, θεσπίζοντας μισθούς καί επιδόματα (salaria, stipendia), θέλησαν νά δημιουργήσουν κίνητρα άπορρόφησης διάσημων δασκάλων καί νά ύποβιβάσουν τό κύρος τού μολονέζικου πανεπιστήμιου. Τό σύστημα τών μισθών μεταφυτεύτηκε -άπό άναγκαιότητα άναπόφευκτη στό πλαίσιο τού οικονομικού λιμπεραλισμού της έποχής- στήν Bologna τό 1280 καί οδήγησε στή μεταφορά της έξάρτησης τών δασκάλων, από τούς φοιτητές στό κράτος, τήν εκκλησία καί τόν πάπα. Παράλληλα ώστόσο μ' αυτήν τήν έξάρτηση, τό σύστημα τών μισθών επέτρεψε καί τή σταδιακή ταξική διεύρυνση τών φοιτητών, μειώνοντας τίς οικονομικές απαιτήσεις τών σπουδών, πού τίς έκαναν πριν προσιτές μόνο στούς οικονομικά εύπορους φοιτητές. Ή οικονομική άπελευθέρωση πού πρόσφερε τό σύστημα τών μισθών είχε, όμως, σημαντικότερα άποτελέσματα στήν ίσχυροποίηση της σωματειακής συνένωσης τών δασκάλων. Παράλληλα, οδήγησε στήν έσωτερική στρωμάτωση τους. Ο τίτλος τού διδάκτορα έφτασε νά μή συνεπάγεται καί τό δικαίωμα διδασκαλίας. Ή καθηγητική έξουσία, κατά συνέπεια, περιορίστηκε σ' ένα κλειστό κύκλο διδασκάλων αυτών πού πέρα από τόν τίτλο είχαν καί τό δικαίωμα διδασκαλίας. Πρόκειται γιά τήν πρώτη άποδόσμευση άκαδημαϊκών τίτλων από τόν επαγγελματικό τους χαρακτήρα. Παράλληλα, ή δημοτική έξουσία ένισχύθηκε σέ σχέση μέ τό πανεπιστήμιο, έξ αίτίας της οικονομικής άποδόσμευσης τών δασκάλων από τούς φοιτητές, σέ βαθμό πού σταδιακά στίς θέσεις τών δασκάλων διορίζονταν μόνο πολίτες της Bologna. Παρά τήν αντίδραση τών φοιτητών, ό δήμος πέτυχε ώστε τά τακτικά μαθήματα νά γίνονται μόνο από δασκάλους πού ήταν άπαραίτητα Μπολονέζοι καί μάλιστα στό πλαίσιο μιάς λίγο-πολύ φανερης άν καί μή θεομοποιημένης οικογενειοκρατίας καί κληρονομικότητας.

Ο τρίτος τέλος άξονας μετασχηματισμού τού φοιτητικού πανεπιστήμιου, περιγράφει τόν εκφυλισμό τών φοιτητικών ενώσεων. Τό άρχικό φοιτητικό πανεπιστήμιο ήταν ένας κινητός θεσμός. Μέχρι τά μέσα τού 13ου αιώνα, τά φοιτητικά universitates δεν είχαν δικό τους χώρο (studium). Ή συνηθισμένη πρακτική ήταν ή χορήγηση χώρων από τήν εκκλησία καί τήν πόλη καί τό νοίκιασμα σπιτιών, τόσο γιά τά μαθήματα, όσο καί γιά τή διαμονή καί τίς διοικητικές δραστηριότητες. Τό φοιτητικό πανεπιστήμιο άπεικονιζόταν στό χώρο σέ μιά εικόνα μεγάλης διασποράς καί χωρίς ίχνος ίδρυματικότητας.

Ή αύξηση της αϊγλης τών πανεπιστημίων ήταν εκείνη πού οδήγησε στή χορήγηση δωρεών, από συντοπίτες τών φοιτητικών ενώσεων, γιά σταθερότερους χώρους πού προορίζονταν

23. H. RASHDALL, ό.π., τόμος I, σελ. 133.

24. Πρέπει νά σημειωθεί έδώ ότι στήν ίδια τήν Ίταλία ιδρύθηκαν καί πανεπιστήμια πού δεν είχαν τό φοιτητικό χαρακτήρα της Bologna, όπως τό πανεπιστήμιο της Νάπολης, βλ. σχετικά D' IRSAY ό.π., τόμος I, σελ. 134.

25. Bologna, Centro Storico, ό.π., σελ. 239. Αντίστοιχη εικόνα, πάντως, παρουσιάζουν τά περισσότερα μεσαιωνικά πανεπιστήμια. Βλ. σχετικά στό K. RUCKBROD, Das bauliche Bild der Universitäten im Wandel der Zeit, στό H. LINDE (έκδ.), Hochschulplanung, Werner Verlag 1970, τόμος I, σελ. 26.

άρχικα γιά τή διαμονή τών φοιτητών (collegia)²⁶. Γρήγορα πάντως, οί χώροι αὐτοί ἀρχισαν νά στεγάζουν καί τίς ὑπόλοιπες δραστηριότητες τοῦ πανεπιστημίου. Δημιουργοῦνται ἔτσι ἰσχυρά καί, τό κυριότερο, δεμένα μέ τό χώρο τους ἰδρύματα, ἐξαλείφοντας στήν πράξη μιά ἀπό τίς βασικότερες πηγές τῆς φοιτητικῆς δύναμης, τήν ἀπειλή τῆς μετανάστευσης.

Τό πιό σημαντικό, ὡστόσο, χαρακτηριστικό τοῦ μετασχηματισμοῦ τών φοιτητικῶν ἐνώσεων ἦταν ἡ διαφοροποίηση τῆς βάσης γιά τή συγκρότησή τους. Ἡ κοινή καταγωγή παῦει σταδιακά νά εἶναι ἡ βάση συσπείρωσης τών φοιτητῶν καί τό ρόλο αὐτό ἀρχίζει νά τόν παίζει τό κοινό ἐπιστημονικό ἀντικείμενο. Ἡ ἐξέλιξη αὐτή δέν ἦταν παράλογη, ἀν λογαριάσει κανεῖς τόν πολλαπλασιασμό τών ἐπιστημονικῶν ἐξειδικεύσεων καί τήν ἐξασθένηση τών κοινῶν προβλημάτων πού δημιουργοῦσε ἡ ἰδιότητα τοῦ ξένου πολίτη. Ἡ ἐξασθένηση τών προβλημάτων ἦρθε κι αὐτή σάν φυσικό ἀποτέλεσμα τῆς διαδικασίας ἀπορρόφησης πού ἀσκοῦσαν οἱ δήμοι στά πανεπιστήμια τών ξένων φοιτητῶν, δίνοντας τους προνόμια καί ἐπιδιώκοντας τήν ἰδιαίτερα συμφέρουσα οἰκονομικά συγκράτηση τών πανεπιστημίων στήν πόλη. Ἐτσι, ἡ μετάβαση ἀπό τό σύστημα τών "ἐθνῶν" στό σύστημα τών ἐπιστημονικῶν ἐιδικότητων δημιούργησε μιά ἀνακατανομή συμφερόντων, ὅπου οἱ δήμοι δέν ἦταν πιά ἀνταγωνιστές τών φοιτητικῶν πανεπιστημίων. Ἡ ἰδρυματοποίηση ἦρθε σάν ἀμεση συνέπεια καί μάλιστα ἐκφρασμένη στό χώρο. Ἐνα εἶδος, πολύ γνωστής ἄλλωστε καί στίς μέρες μας, διαταξικῆς "ἐνότητας" δασκάλων, φοιτητῶν καί ἐπαγγελματιῶν, πού εἶχαν σάν συνδυετικό στοιχεῖο τήν ἐπιστημονική καί ἐπαγγελματική ἐξειδίκευση, ἀντικατέστησε τήν ἀρχική σωματειακή ἐνότητα, τή δημιουργημένη κάτω ἀπό τό βάρος τών κοινῶν προβλημάτων.

Τά πρώτα φοιτητικά πανεπιστήμια μέσα ἀπό μιά σημερινή ὀπτική.

1. Τά ἰταλικά φοιτητικά πανεπιστήμια, βασισμένα στό πρότυπο τῆς Βολογνα, μπόρεσαν γιά ἀρκετό καιρό νά ἀποφύγουν τήν ἐπιβολή τών κεντρικῶν σχημάτων ἐλέγχου, πού ἀπό τήν πρώτη στιγμή χρησιμοποιήθηκαν σάν πρότυπο στό Παρίσι καί ἐνῆρκει στήν Ὁξφόρδη καί στό Καίμπριτζ. Ὁστόσο, ἡ μετέπειτα ἐξέλιξή τους δέν διαφοροποιεῖται σημαντικά ἀπό τά ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκά πανεπιστήμια. Ἡ ἐξέλιξη αὐτή εἶναι καί ἀρκετά ἐκτεταμένη στό χρόνο καί συνδέεται ἄμεσα μέ τίς γενικότερες ἐξελίξεις στόν κοινωνικό καί οἰκονομικό χώρο ἀπό τό μεσαίωνα μέχρι τήν ἐποχή τῆς ἐπιστημονικοτεχνικῆς ἐπανάστασης²⁷ πού συντελεῖται στίς μέρες μας. Παρ' ὅλη τή διατήρηση ἑνός μεγάλου μέρους τοῦ θεσμικοῦ ἐποικοδομήματος τοῦ πανεπιστημίου, ἔχουν μπεῖ σήμερα πιά οἱ προϋποθέσεις γιά τήν ἀλλαγὴ του, καθώς μιά σειρά ἀπό παραμέτρους, ὅπως ἡ ἴδια ἡ διαδικασία παραγωγῆς τῆς γνώσης καί τό περιεχόμενο τῆς ἐννοιας τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας καί αὐτονομίας, ἔχουν μεταβληθεῖ σημαντικά.

Θά ἦταν παράλογο στά πλαίσια ἐνός ἀρθρου, νά ἐπιχειρήσει κανεῖς νά ἀναλύσει αὐτή τήν πορεία καί νά βγάλει συμπεράσματα τέτοια, πού θά εἶχαν ἀμεση ἐπιχειρησιακή ἀξία πάνω στή σημερινή δυναμική τών πανεπιστημίων. Κάτι τέτοιο εἶναι ἀκόμη δυσκολότερο γιά τήν περίπτωση τών ἑλληνικῶν πανεπιστημίων, ἀν λογαριάσουμε τίς ἰδιαιτερότητες πού ἐμφανίζουν,

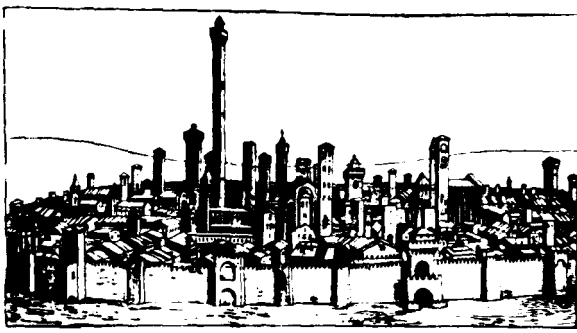
ὅπως ἡ εἰσαγωγή ἔρευνας καί ἐπιστημονικοῦ δυναμικοῦ, ὁ δανεισμός θεσμῶν ἢ ἡ εἰδική μορφή ἐνταξῆς τους στό γενικότερο ἐκπαιδευτικό μηχανισμό τῆς χώρας μας. Αὐτό πού θά μποροῦσε νά ἐπιχειρηθεῖ εἶναι ὁ φωτισμός, μέσα ἀπό τό πρίσμα τών πρώτων φοιτητικῶν πανεπιστημίων καί τών μετασχηματισμῶν τους, μερικῶν ἀπό τίς ἐννοίες πού ἀποτελοῦν σήμερα ἀντικείμενο συζήτησης γύρω ἀπό τοὺς πανεπιστημιακοὺς θεσμούς.

2. Τό οὐσιαστικότερο ζήτημα ἀφορᾷ τίς ἐννοίες τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας καί τήν παραγωγή τῆς γνώσης. Ἡ παραγωγή τῆς γνώσης εἶναι μιά διαδικασία παράλληλη ἱστορικά μέ τήν ἐξέλιξη τών πανεπιστημίων. Δέν ταυτίζεται, βέβαια, μ' αὐτή παρ' ὅλον ὅτι κατά καιρούς καί τόπους ἡ βασική στέγη τῆς παραγωγῆς τῆς γνώσης ἦταν τά πανεπιστήμια. Εἶδαμε πῶς τό φοιτητικό πανεπιστήμιο τῆς Βολογνα παρήγαγε τόσο γνώση πρωτοποριακοῦ χαρακτήρα γιά τήν ἐποχή του, ὅσο καί τοὺς ἴδιους τοὺς θεσμούς του. Εἶδαμε ἀκόμη πόσο στενή ἀλληλεπίδραση ὑπῆρχε ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές ὀψεις του, δηλαδή, πῶς

26. Τό διασημότερο ἦταν τό Ἰσπανικό Κολλέγιο, ἰδρυμένο τό 1364 ἀπό τόν καρδινάλιο Albornoz γιά τοὺς ἰσπανοὺς φοιτητές. Βλ. στό Βολογνα, *Centro Storico*, ὁ.π., σελ. 241.

27. Ὁρος πού ἀφείλεται στόν ἀγγλο ἱστορικό τῆς ἐπιστήμης J. D. BERNAL, βλ. J. D. BERNAL, *Science in History*, 1954, ἔκδοση Penguin 1969, 4 τόμοι.

η παραγωγική του δραστηριότητα στο μετασχηματισμό του παλιού ρωμαϊκού δίκαιου υποβηθήθηκε από την παραγωγή της αυτονομίας του και αντίστροφα. Είδαμε, τέλος πώς το θεσμικό του εποικοδόμημα τροφοδοτήθηκε από τις αντιθέσεις με το κοινωνικό του περίγυρο και πώς σταδιακά απορροφήθηκε και ενσωματώθηκε σ' αυτόν. Το ότι αντίστοιχα σήμερα, σε συνθήκες ώριμου καπιταλισμού, το πανεπιστήμιο παίζει ένα ανάλογο ρόλο, είναι μιά άποψη αρκετά αμφισβητήσιμη. Και είναι αμφισβητήσιμη τόσο επειδή έχει χάσει τη μοναδικότητα του στην παραγωγή της γνώσης – με την παράλληλη λειτουργία πολλών άλλων κέντρων έρευνας – όσο και επειδή η καθοδηγητική του ταυτότητα έχει διαβρωθεί με την άμεση οικονομική αλλά και ιδεολογική ένταξη στον κρατικό μηχανισμό. Είναι γνωστή η θέση του L. Althusser για τὰ ιδεολογικά, σε αντιδιαστολή με τὰ καταπιεστικά, όργανα του κράτους²⁸. Αὐτὰ δρῶν μέσω τῆς ιδεολογίας, ἐκεῖνα μέσω τῆς βίας. Ὁ ρόλος τοῦ σώματος τῶν θεσμῶν τῶν ιδεολογικῶν ὀργάνων τοῦ κράτους εἶναι, γιὰ τὸν Althusser, οὐσιαστικὸς στὴν ἀναπαραγωγή τῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ τῆς διαιώνισις τῆς κυριαρχίας τῆς ἀρχουσας τάξης. Αὐτὸ πὺ ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα στὴν ἄποψη τοῦ Althusser εἶναι ὁ ρόλος πὺ ἀποδίδει στὴν ἐκπαίδευση, γράφοντας ἀνάμεσα σ' ἄλλα, τὰ ἑξῆς: «Πιστεύω ὅτι τὸ ιδεολογικὸ ὄργανο τοῦ κράτους πὺ ἔχει ἐγκατασταθεῖ στὴν κυρίαρχη θέση τοῦ ὄριμου καπιταλιστικῶς μηχανισμοῦ, ὡς ἕνα ἀποτέλεσμα μιᾶς βίαιης πολιτικῆς καὶ ιδεολογικῆς πάλης τάξεων, ἐνάντια στοῦ παλιῦ κυρίαρχο ιδεολογικὸ ὄργανο τοῦ κράτους, εἶναι τὸ ἐκπαιδευτικὸ ιδεολογικὸ ὄργανο» καὶ παρακάτω «τὸ ἐκπαιδευτικὸ ιδεολογικὸ ὄργανο ἔχει στὴν πράξη ἀντικαταστήσει στὴ λειτουργία του τὸ προηγούμενο κυρίαρχο ιδεολογικὸ ὄργανο τοῦ κράτους, τὴν ἐκκλησία. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προσθέσει ἀκόμη: Τὸ δίδυμο σχολειῶ-οἰκογένεια ἔχει ἀντικαταστήσει τὸ δίδυμο ἐκκλησία-οἰκογένεια»²⁹.

3. Ἡ γενικὰ ἀποδεκτὴ θέση τοῦ Althusser, μετὰ τὴ δυναμικὴ πὺ περιέχει, ἔξῃγει σ' ἕνα βαθμὸ καὶ τὸν πρωτοπορικὸ χαρακτήρα τῶν μεσαιωνικῶν φοιτητικῶν πανεπιστημίων. Ὁ παραρισμός, τόσο ὡς περιεχόμενα σπουδῶν ὡς καὶ ὡς λειτουργία, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαίδευσης ἦταν μιὰ πράξη μετὰ ἐπαναστατικὰ χαρακτηριστικά, ἀσχετο ὡς τὸ ὅλο πλαίσιο τῆς ἐποχῆς ἦταν ἀκόμη ἀνώριμο νὰ τὴν δεχτεῖ. Στὴν πρώτη φάση τοὺς τὰ φοιτητικὰ πανεπιστήμια δὲν κατόρθωσαν τελικὰ νὰ ὑποκαταστήσουν τὸ κυρίαρχο ιδεολογικὸ ὄργανο, τὴν ἐκκλησία, ἔδωσαν ὅμως θεσμικὰ πρότυπα πὺ χρησίμευσαν ἀργότερα γιὰ τὸν ἴδιο στόχο. Τὸ πρόβλημα, ὡστόσο, μ' αὐτὴ τὴ θέση τοῦ Althusser εἶναι ὅτι ἀφορᾷ καθολικὰ τὴ λειτουργία τῆς ἐκπαίδευσης τονίζοντας ἔτσι ἰδιαίτερα τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς μετάδοσης τῆς γνώσης.

Ἡ θέση αὐτὴ, μεταφερόμενη σήμερα στοῦ πανεπιστήμιο, σημαίνει ὅτι ἐκεῖ, ὅπου ἔστω καὶ σ' ἕνα βαθμὸ παράγεται ἡ γνώση, ἡ παραγωγή αὐτὴ ἀυτοπεριορίζεται ἢ προσανατολιζέται ἢ καθυλώνεται, καθὼς ἔχει ὡς ἀποστολὴ νὰ τροφοδοτήσει καὶ νὰ ἀναπαραγάγει τὴν κυρίαρχη ιδεολογία. Θὰ μπορούσε ἀκόμη νὰ σημαίνει ὅτι, καθὼς ἐντάσσεται τὸ πανεπιστήμιο στὸν κυρίαρχο ιδεολογικὸ μηχανισμό τοῦ κράτους, δὲν μπορεῖ πιά νὰ παίξει τὸ ρόλο πὺ ἔπαιξε παλιότερα, ὅταν ἐκτόπιζε τὸ προηγούμενο κυρίαρχο ιδεολογικὸ ὄργανο τοῦ κράτους, δηλα-

δὴ τὴν ἐκκλησία. Καὶ βέβαια προχωρώντας παρατέρα, ἡ θέση τοῦ Althusser βάζει τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσο, μετὰ ποιῆς προϋποθέσεις ἢ μετὰ ποιῆς ἀλλαγῆς στὶς δομῆς του καὶ τὸ θεσμικὸ του πλαίσιο, μπορεῖ τὸ πανεπιστήμιο νὰ παίξει αὐτὸ τὸ ρόλο τῆς κοινωνικῆς καθοδήγησις. Ἀκόμη περισσότερο, τέλος, ἂν μπορούν αὐτοὶ οἱ μετασχηματισμοὶ τῶν δομῶν του νὰ ἔλθουν ἀπ' ἔξω ἢ εἶναι αὐτονόητο ὅτι θὰ παραχθοῦν ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς πανεπιστημιακοὺς σχηματισμοὺς.

Τὸ θέμα εἶναι μεγάλο καὶ μόνο ἐπιγραμματικὰ μπορεῖ νὰ συζητηθεῖ ἐδῶ. Ἐχει ὅμως ἐνδιαφέρον. Γιὰ ἀρκετὰ χρόνια σ' ἐρωτήματα ὡς τὰ παραπάνω εἶχε δοθεῖ ἡ ἀπάντησις μετὰ τὸ δόγμα τῆς "ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας", καὶ μάλιστα μετὰ μιὰ εἰδικὴ ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς ἐννοίας, ὅτι δηλαδή ἡ παραγωγή τῆς γνώσης πρέπει νὰ εἶναι κοινωνικὰ ἀδέσμευτη καὶ ιδεολογικὰ ἀφόρτιστη. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ ἔχει τὶς ρίζες τῆς σὲ μιὰ διαστρέβλωσις τοῦ θετικισμοῦ τοῦ D. Hume³⁰ καὶ εἶναι ἀρκετὰ εἰδικότερη ἀπ' αὐτὸ πὺ θὰ ἐρμηνεύαμε κατ' ἀρχὴν ὡς "ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία", δηλαδή "τὴν ἐλευθερίαν γιὰ καὶ μέσα στὴν ἐκπαίδευσις"³¹. Αὐτὴ ἡ δευτέρη ἐρμηνεία δὲν συνεπάγεται τὸ σεπαρατισμὸ καὶ τελικὰ τὴν ιδεολογικὴ ὑποτέλεια τοῦ πανεπιστήμιου καὶ τὴν ἐξασθένησις τοῦ κοινωνικοῦ τοῦ ρόλου. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ σεπαρατιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία – δηλαδή ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ γνώση καὶ ἡ κοινωνικὴ πρακτικὴ δὲν πρέπει νὰ συσχετίζονται – δὲν ὑπῆρχε στὰ πρῶτα φοιτητικὰ πανεπιστήμια. Καὶ δὲν ὑπῆρχε γιὰ τὸν δὲν συμβάδιζε μετὰ τὸν ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμὸ τῶν φοιτητῶν τοὺς ἀπ' τὴν μιὰ μεριά καὶ βέβαια δὲν χρειαζόταν, μετὰ τὶς ἐγγυήσεις καὶ τὴ δύναμη πὺ ἐξασφάλιζε ἡ οικονομικὴ αὐτοτέλεια καὶ τὰ προνόμια τῶν φοιτητῶν τοὺς. Σ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητά ὄφειλαν ἔξ ἄλλου τὰ πανεπιστήμια ἐκεῖνα, ὅπως εἶδαμε, καὶ τὸ ρόλο τῆς κοινωνικῆς πρωτοπορίας πὺ ἔπαιξαν στὴν καρδιά τοῦ φεουδαρχικοῦ μεσαιῶνα. Ὅσο ἡ αὐτοτέλεια αὐτὴ ἀρχίζει νὰ χάνεται, τόσο ἐμφανίζεται ἡ τάση γνωστικῆς ἀποξένωσης, ὡς μέσο ἀντίδρασης. Ἡ τάση αὐτὴ ἔπαιξε ἀσφαλῶς οὐσιαστικὸ ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν γιὰ μεγάλο διάστημα, σήμερα ὅμως, σὲ μιὰ ἐποχὴ πὺ ἡ ἐπιστήμη, καὶ ὄχι μόνον ἡ τεχνολογία ἀρχίζει νὰ παίξει ἕνα σοβαρὸ κοινωνικὸ καθοδηγητικὸ ρόλο, κινδυνεύει νὰ ὀδηγήσει μόνον σὲ οὐτοπίες.

Ἡ ἄλλη ἐρμηνεία τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐτὴ πὺ τὴ συνδέει μετὰ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τῶν πανεπιστημιακῶν δομῶν. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ φιλοδοξεῖ ν' ἀπαντήσει στὸν κίνδυνο τῆς συντήρησις πὺ θὰ ἤθελε τὸ πανεπιστήμιο ὡς ἰδεολογικὸ ὄργανο τοῦ κράτους. Ἡ ἐρμηνεία τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας πὺ δίνει ἐμφαση στὸν ἐκδημοκρατισμὸ τῶν θεσμῶν μπορεῖ νὰ

28. Βλ. L. ALTHUSSER, *Ideology and Ideological State Apparatuses*, στὸ B. COSIN (ἐκδ.), *Education, Structure, and Society*, Penguin 1972.
29. Στὸ ἴδιο, σελ. 258-259.

30. Κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ J. HABERMAS, διατυπωμένη σὲ μιὰ διάλεξη του στὸ Ἐλεύθερο Πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου τὸ Γενάρη τοῦ 1967, Βλ. J. HABERMAS, *Toward a Rational Society*, Heinemann 1971, σελ. 6.

31. Σύμφωνα μετὰ μιὰ περιεκτικὴ φράση τοῦ A. ARBLASTER, στὸ *Academic Freedom*, Penguin 1974, σελ. 9.

συμβαδίζει με μίαν αντίληψη για τόν κοινωνικό ρόλο τών πανεπιστημίων διαφορετική απ' αυτή που τά θέλει επιστημονικά ανεξάρτητα από τό περιβάλλον τους. Είναι ενδιαφέρον νά δούμε, πώς διατυπώνει αυτό τό ρόλο ό J. Habermas και πώς οδηγείται στην έννοια του έκδημοκρατισμού μέσα απ' αυτή τή διατύπωση³². Κατά τόν Habermas, ό βασικός ρόλος τών πανεπιστημίων είναι νά μεταφέρουν "τεχνικά έκμεταλλεύσιμη γνώση" δηλαδή νά ίκανοποιούν τήν ανάγκη για νέες γενιές ίκανοποιητικά καταρτισμένου προσωπικού που θά επανδρώσει τήν παραγωγή και, παράλληλα, νά φροντίζουν για τήν ίδια τήν αναπαραγωγή τής εκπαίδευσης. Έπιπρόσθετα, δέν έχουν μόνο ρόλο νά μεταφέρουν τήν τεχνικά έκμεταλλεύσιμη γνώση αλλά και νά τήν παράγουν. Δέν χρειάζεται ίσως εδώ νά επαναλάβουμε, ότι τά χαρακτηριστικά αυτά συνιστούσαν και τήν είδοποιό διαφορά του φοιτητικού μεσαιωνικού πανεπιστημίου από τις σχολές τών "Ελεύθερων τεχνών" τής εποχής του. Η Βολογνα θέσπισε ένα επαγγελματισμό, αναπαράγοντας παράλληλα και τό ίδιο τό διδακτικό προσωπικό και στρωματώνοντάς το μ' ένα τρόπο που διατηρήθηκε και φάνηκε ιδιαίτερα χρήσιμος αργότερα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Από τήν άλλη πλευρά, παρήγαγε γνώση και μετασχημάτισε δλόκληρες γνωστικές περιοχές όπως π.χ. μετατρέποντας τις θεολογικές σπουδές σε σπουδές κανονικού δικαίου.

Παράλληλα με τόν παραπάνω βασικό ρόλο, τό πανεπιστήμιο έχει παραπέρα ευθύνες κατά τόν Habermas σε τρεις ακόμη τομείς. "Ένας τομέας είναι ή μετάδοση από τό πανεπιστήμιο προς τούς φοιτητές τους, ενός ελάχιστου από τις επαγγελματικές προδιαγραφές και ικανότητες, που δέν περικλείονται στην επαγγελματική γνώση αυτή καθ' έαυτή. Ίκανότητες όπως π.χ. ή εμπειρία που καλείται νά επιδείξει ένας γιατρός σε περίπτωση άβεβαιότητας ή σαν κι αυτές που περιμένει κανείς από ένα δικαστή όταν άσκει τήν επίσημη έξουσία. Προφανώς, «τό πανεπιστήμιο δέν παράγει τις άξιες αυτών των άγραφων επαγγελματικών προδιαγραφών, όμως ή πανεπιστημιακή εκπαίδευση περικλείει τή γενική άρχή σύμφωνα με τήν όποία μπορούν νά κοινωνικοποιούνται οι προδιαγραφές αυτές. Αυτή ή γενική άρχή πρέπει τουλάχιστο νά βρίσκεται σε άρμονία μ' αυτές τις επαγγελματικές προδιαγραφές»³³. Δεύτερος τομέας είναι ή έρμηνεία, μετάδοση και ανάπτυξη τής πολιτιστικής κληρονομιάς τής κοινωνίας όπου τό πανεπιστήμιο έντάσσεται. Τό πανεπιστήμιο είναι άδύνατο νά άποφύγει τήν έπαφή με τήν κληρονομιά αυτή. Μπορεί νά τήν αναπαράγει συνεχώς, νά τήν αναπτύξει ή νά τήν μετασχηματίσει κριτικά. Τρίτος τέλος τομέας, όπου τό πανεπιστήμιο έχει ευθύνες κατά τόν Habermas, είναι ή διαμόρφωση τής πολιτικής συνείδησης τών φοιτητών του. Η συνείδηση αυτή δέν είναι άπαραίτητο νά προέρχεται από μίαν άμεση πολιτικοποίηση του πανεπιστημίου. Μπορεί αυτό άπλάως νά δημιουργεί στους φοιτητές του μιά νοοτροπία με άξιοσημειώτες πολιτικές έπιπτώσεις.

4. Οι "παραλειπουργίες" του πανεπιστημίου που έπισημάνθηκαν παραπάνω έμπλουτίζουν τήν έννοια τής άκαδημαϊκής έλευθερίας διαχωρίζοντάς τήν άκόμη περισσότερο από τήν έρμηνεία του έπιστημονικού άπομονωτισμού. Στο πρώτο φοιτητικό πανεπιστήμιο οι παραλειπουργίες αυτές είχαν μιά σαφή μορφή, άπόρροια του επαγγελματικού χαρακτήρα τών σπου-

δών, τής στενής έπαφής, έστω και σε μορφή σύγκρουσης, με τό δήμο και τής αυτοδιαχείρισης τους που δημιουργούσε μιά πολιτική συνείδηση στα μέλη του. Ίδιαίτερα ή διαμόρφωση τής πολιτικής συνείδησης όφειλόταν στο γεγονός ότι τό ίδιο τό πανεπιστήμιο ήταν, από τήν προέλευση και τή φύση του, αντικείμενο πολιτικής συζήτησης τών μελών του. Έκείνο που σίγουρα δέν συνέβη στην Βολογνα ήταν ή πορεία που φαντάζεται κανείς σήμερα σαν "έκδημοκρατισμό". Ο μετασχηματισμός τών θεσμών άκολούθησε μιά πορεία που σήμερα θά έρμηνεύαμε σαν αντίστροφη. Από τήν αυτοδιαχείριση στην έξαρτηση, από τήν ένότητα τής γνώσης στην έξειδίκευσή της και από τή φοιτητική ήγεμονία στην ήγεμονία των δασκάλων. Δέν θά ήταν ιδιαίτερα δύσκολο νά έξηγήσει κανείς τούς λόγους αυτής τής πορείας που συνοψίζονται στην ιδιαιτερότητα των γεωπολιτικών συνθηκών τής μεσαιωνικής Ίταλίας και τόν πρώιμο χαρακτήρα του πανεπιστημίου. Τό κύριο ζήτημα είναι ότι ή λογική των παραλειπουργιών του Habermas είναι άκριβώς ή λογική που έξηγεί τέτοιες πορείες, είτε πηγαινουν προς τά μπρός είτε προς τά πίσω. Μόνο στο πλαίσιο της μπορούμε νά κατανόησουμε γιατί δλόκληρο τό θεσμικό έποικοδόμημα τής Βολογνα στάθηκε ένα είδος προδρόμου για τούς θεσμούς τής άστικής κοινωνίας, που τό άκολούθησε άρκετούς αιώνες αργότερα. Μπορούμε άκόμη ίσως νά καταλάβουμε, γιατί περιμένουμε από τό πανεπιστήμιο νά παίξει κάποιο καθοδηγητικό ρόλο για τούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς σήμερα, μετασχηματίζοντας τό ίδιο τις δομές του, με τό νά συνδέσει «τή δημοκρατική μορφή λήψης αποφάσεων με τό είδος τής συζήτησης όπου οι έπιστήμες όφείλουν τήν έξέλιξη τους»³⁴. Τά εμπόδια, βέβαια, που άπειλούν μιά τέτοια πορεία δέν λείπουν. Μιά από τις ουσιαστικότερες άπειλές προέρχεται από τήν εισβολή τής τεχνοκρατίας, ενός από τά πιό σημαντικά κανάλια για τήν έξασφάλιση ενός ρόλου ιδεολογικού όργάνου του κράτους για τά πανεπιστήμια. Η τεχνοκρατία είναι τελικά μιά μορφή έρμηνείας του έπιστημονικού άπομονωτισμού. Είναι αντίθετη στην καθαρότητα τής έπιστημονικής γνώσης, που ή ίδια δέν συγκρούεται με τό ρόλο τής κοινωνικής ένταξης του πανεπιστημίου³⁵. Όπου ή τεχνοκρατία δέν βρίσκει κατάλληλο έδαφος, έρχονται οι δυό άλλες έναλλακτικές λύσεις, ό ύποβιβασμός του ρόλου τών πανεπιστημίων και ή ύποκατάστασή τους από άλλα, έλεγχόμενα, κέντρα έρευνας ή, τέλος, ή χειραγώγηση του θεσμικού καθεστώτος τών πανεπιστημίων με πλάγιους δρόμους, δικλείδες άσφαλείας που έξασφαλίζουν τήν έξαρτηση πίσω από μιά βιτρίνα άυτονομίας.

Έμπόδια σαν τά παραπάνω, και ιδιαίτερα τά δυό τελευταία, δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι μπορούμε νά αναγνωρίσουμε στη σημερινή έλληνική πραγματικότητα. Μπορούμε άκόμα νά διαπιστώσουμε και μιά όπισθοχώρηση τόσο στην ένταση, όσο

32. J. HABERMAS, ό.π., σελ. 2-3.

33. Στο ίδιο, σελ. 2.

34. Στο ίδιο, σελ. 7.

35. Ο HABERMAS αναπτύσσει ιδιαίτερα τό θέμα τής τεχνοκρατίας σ' ένα κείμενο άφιερωμένο στον MARCUSE. «Τεχνολογία και έπιστήμη σιν ιδεολογία», στο ίδιο, σελ. 81-122.

καί στό περιεχόμενο τῶν διεκδικήσεων, ἀπό τήν οὐσία πρὸς τή γενικολογία ἢ τίς μυθοποιήσεις τοῦ συγκεκριμένου. Μποροῦμε, τέλος, νά δοῦμε ὅτι τὰ πανεπιστήμια βρίσκονται κάτω ἀπό μιά ἀντιφατική στό περιεχόμενό της ἐπίθεση “ἐκσυγχρονισμοῦ” μέ μηδαμινές δόσεις ἐκδημοκρατισμοῦ. Καί, βέβαια, τό ζήτημα εἶναι νά μὴ παιχτεῖ τό παιχνίδι μέ τούς δρους πού θέτει αὐτή ἡ ἐπίθεση. Στήν ἐπίθεση μέ σχήματα θεσμῶν εἶναι πρόβλημα ἂν εἶναι ἀποτελεσματικές ἀπαντήσεις πού εἴτε ἀπορρίπτουν ὀλοκληρωτικά αὐτά τὰ σχήματα εἴτε θέτουν τελικά ψευτοπροβλήματα ὅπως ὁ “τομέας” ἢ ψευτοδιλήματα ὅπως ἡ “κατάργηση ἢ ἡ μὴ ἀποδοχή στήν πράξη”. Ἡ ἐμμονή στήν καλλιέργεια τῆς

ὑποδομῆς τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ μέσα ἀπό δρόμους ὅπως ἡ διατήρηση τῆς συνδικαλιστικῆς ὄντοτητας τῶν φορέων τοῦ πανεπιστημίου, ἡ δημοκρατικοποίηση καί ἐπέκταση τῆς διδασκαλίας καί ἡ οὐσιαστικοποίηση τῶν σπουδῶν, μοιάζει νά εἶναι ἀποτελεσματικότερη. Ἡ ἐμπειρία τῆς Bologna καί τοῦ συνόλου τῆς ἱστορίας τῶν πανεπιστημίων δείχνει ὅτι, παρ’ ὅλον ὅτι ἕνα θεσμικό πλαίσιο μπορεῖ νά ἐπηρεάσει ριζικά πρὸς θετική ἢ ἀρνητική κατεύθυνση τόν κοινωνικό ρόλο τοῦ πανεπιστημίου, εἶναι σημαντικό νά μπορέσουν οἱ ἴδιες οἱ δυνάμεις του νά ἀναπαράγουν τίς δομές του κατοχυρώνοντας σταδιακά τίς κατακτήσεις τους πρὸς τόν ἐκδημοκρατισμό.